

GYÉMÁNT RICHÁRD

SCHNELLER KÁROLY

(1893–1953)

I. Életrajz

A szegedi jogi kar Statisztikai Tanszékének negyedik vezetője, *Schneller* Károly volt. *Schneller* Károly 1893. július 12-én született – a történelmi Pozsony vármegye székhelyén – Pozsony törvényhatósági jogú városban. Érdekes párhuzam, hogy korábbi – a tisztséget 1926 és 1929 között betöltő – tanszékvezető elődje, *Kováts* Ferenc – 1873-ban – szintén az egykori királyi koronázó városban született.¹

A nagy múltú, protestáns értelmiségi családból származó *Schneller* Károly egyetemi tanulmányait 1911 és 1917 között folytatta Kolozsváron, a Ferenc József Tudományegyetemen.² Miután – 1917-ben – államtudományi doktor oklevelet nyert, Erdélyből Bécsbe utazott, ahol – 1917 és 1918 között – a bécsi egyetemen – állami ösztöndíjjal – előadásokat hallgatott. Visszatérve, 1918 végén a Budapesti Székesfővárosi Statisztikai Hivatal szolgálatába lépett, előbb, mint II. osztályú (1918), utóbb, mint I. osztályú statisztikai fogalmazó (1919).³

Schneller Károly személyétől nem állt messze az egyetemi, illetve a tudományos életpálya. Édesapja, *Schneller* István (1847–1939) – pedagógiai író, egyetemi tanár, illetve a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja – 1874-től az eperjesi, majd 1882-től a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia tanára, később igazgatója volt. Majd 1894 és 1923 között a kolozsvári, illetve a szegedi egyetemen a pedagógia nyilvános rendes tanára, illetve a Pedagógiai Tanszék professzora lett. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem utolsó rektoraként (1918–1919) neki jutott az a hálátlan szerep, hogy – a román kézre került Kolozsvár elvesztése után – családjával és az egyetemmel Szegedre telepedjen át. Fia, *Schneller* Károly is így került kapcsolatba Szeged városával, illetve apja révén oltódott belé az Erdély utáni „örök nosztalgia.”⁴

Schneller Károly egyetemi pályafutása 1920-ban kezdődött, amikor az egykori Sáros vármegye székhelyéről, Eperjesről a borsodi vármegyeszékhelyre, Miskolcra költözött

¹ BALOGH ET AL. 1996, 47. 62. pp.

² A család 1894-ben Kolozsvárra költözött – *Schneller* Károly már ott érettségizett –, majd 1911-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait, azonban az első világháború kirobbanása, illetve a világháborús segédszolgálat miatt csak 1917-ben szerzett oklevelet. KOVÁCS 2014, 619. p.

³ KENYERES 1982, 595. p.

⁴ HORVÁTH 1993, 6–7. pp.

evangélikus jogakadémia tanárának nevezték ki. Előbb a Miskolcon felállított Statisztikai Tanszék rendkívüli (1920), majd rendes statisztika tanára (1922) lett. Később 1926-tól a közgazdaságtan oktatásával is megbízták. Miskolcon 1920-tól egészen a második világháború „előestéjéig”, 1939-ig működött.

Miskolc mellett Szegedhez, illetve a fővároshoz, Budapesthez is kötődött. Ennek bizonyítéka, hogy 1922-ben a szegedi egyetemen – a statisztika – magántanárává nevezték ki. Ugyanezt a titulust sikerült elnyernie bő egy évtizeddel később – 1933-ban – a Budapesti Tudományegyetemen is. Az 1930-as évek végén, 1939-ben a szegedi egyetemen a statisztika és a közgazdaságtan rendkívüli tanára lett.⁵

A szegedi Statisztika Tanszék első vezetője, *Laky Dezső* távozása (1926. március 23.) után *Schneller Károlynak* ajánlották fel a tanszék vezetését, azonban nem akarta „cserbenhagyni” a miskolci jogakadémiát. Ugyanakkor a Ferenc József Tudományegyetem vezetése, illetve *Surányi-Unger Tivadar* professzor szavát vette, hogy amennyiben a tanszék visszaköltözése Kolozsvárra aktuálisvá válik, átveszi annak vezetését.⁶

Laky Dezső távozása (1926) után előbb *Kovács Ferenc* (1926–1929), majd *Surányi-Unger Tivadar* (1929–1939) vezette a szegedi tanszéket. *Surányi-Unger* a legnagyobb kollegialitásban – 1939-ben – átengedte a tanszékvezetést *Schneller Károlynak*, majd *Surányi-Unger Tivadar* kizárólag közgazdaságtan professzorként működött tovább.⁷

A trianoni békeszerződés aláírását (1920. június 4.) követően, a két világháború közötti Magyarországon az elsődleges nemzetpolitikai cél a revízió volt. Az 1930-as években felgyorsultak a külpolitikai folyamatok. Németország és Olaszország hathatós támogatásával több esetben is sikerült – Magyarország javára – határváltoztatásokat elérni. Az ún. „második bécsi döntés” (1940. augusztus 30.) értelmében Észak-Erdély és vele a „kincses Kolozsvár” is visszakerült Magyarországhoz. A Ferenc József Tudományegyetem, így a jogi kar Statisztika Tanszéke is visszaköltözött Erdély szívébe, Kolozsvárra. Ekkor – 1940 és 1944 között – *Schneller Károly* a statisztika nyilvános tanáraként a kolozsvári tanszék vezetője volt.⁸ „A mennyit a kerék le, annyit föl”, vagyis „a szerencse forgandó” – tartja az egykoron Pozsony vármegyében – a nagyobb-részt magyar ajkú Lidértejeden (Povoda) – használt régi mondás.⁹ A világpolitikai események ismét jelentősen megváltoztak. Magyarország a második világháborút is elveszítette, a Horthy-korszak területszerzései pedig egy tollvonással semmisnek minősültek. Erdély, illetve Kolozsvár újból Románia része lett, a Ferenc József Tudományegyetem másodszor is költözni kényszerült. *Schneller Károlynak* végig kellett élnie azt, amit apja, *Schneller István* bő két évtizeddel ezelőtt átélt, nevezetesen az egyetem Kolozsvárról Szegedre való átköltözését. A Szegedre visszatért egyetem Állam- és Jogtudományi Karának első dékánja – két tanéven át (1945/1946, 1946/1947) – *Schneller Károly* lett.

⁵ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 98. p.

⁶ HORVÁTH 1993, 7. p.

⁷ A szegedi Statisztika Tanszék – *Surányi-Unger Tivadar* tanszékvezetése idején (1929–1939) – az 1929/1930. tanévtől az 1934/1935. tanévig Statisztikai és Közgazdaságtani Tanszék, majd az 1935/1936. tanévtől 1939/1940. tanévig Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék nevet viselte. Ekkor, *Schneller* viszsztatérésével szétvált a tanszék. Mivel *Schneller Károly* csak a statisztika oktatását vette át, a közgazdaságtan előadások tartása *Surányi-Unger Tivadar* feladata maradt. BALOGH ET AL, 1996. 96–97. pp. HORVÁTH 1993, 7. p.

⁸ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 98. p.

⁹ PÁPAY 1904, 246. p.

Nevéhez fűződik a jogi kar teljes újjászervezése.¹⁰ Dékánását követően egy tanév erejéig a kar prodékánja lett (1947/1948), majd a szemészsorvos, egyetemi tanár *Ditrói Gábor* (1884–1950) mellett – az 1948/1949. tanévben – az egyetem rektori tisztségét is betöltötte.¹¹ Vezető szerepe nem merült ki a dékáni, a dékán-helyettesi, illetve a rektori címekben. *Schneller Károly* a jogi kari Statisztika Tanszék negyedik tanszékvezetője is lett, amely tisztséget 1945. december 13-tól – Szegeden bekövetkezett – haláláig, 1953. december 12-ig, hét tanéven keresztül viselt.

Horváth Róbert, a későbbi tanszékvezető (1953–1986) a *Schneller Károly*ról – 1993-ban – írt tanulmányának bevezetőjében az alábbiakat közölte: „Nem érdektelen már bevezetesként kiemelni, hogy nemcsak életével, tudományos életművével, de még emlékezetével is mostohán bánt az elmúlt negyven évben a sors.”¹² *Schneller Károly* tudományos méltatása 1964-ig váratott magára, mivel addig, mint „reakciós beállítottságú professzor” volt elkönnyelve az egyetem akkori pártállami vezetése körében.¹³

Schneller Károly korai halála miatt munkássága „fájdalmasan félbeszakadt”, ugyanakkor az elmúlás „kímélte meg” attól, hogy a kommunista pártvezetés eltávolítsa az egyetemről.¹⁴ Mozgalmas, küzdelmes és munkában gazdag élete miatt – különösen a népességi statisztikai vizsgálódásait¹⁵ illetően – a hazai népességtudomány legkiválóbbjai közé tartozott.¹⁶

Schneller Károly több, hazai és nemzetközi tudományos szervezet tagja is volt. A *Magyar Statisztikai Társaságnak* (MST) 1922-től, az *Országos Statisztikai Tanácsnak* (OST), illetve az Országos Statisztikai Vizsgabizottságnak 1931-től volt tagja. A *Magyar Statisztikai Társaság* Demográfiai Szakosztályának 1946-tól elnöke is volt. Tagja volt további szervezeteknek is, így például a *Magyar Társadalomtudományi Társulat* választmányának és Tudományos Szakosztályának, továbbá a szegedi Alföldkutató Bizottság Társadalomtudományi Szakosztályának, illetve a *Magyar Családvédelmi Szövetségnek* is. Mély vallásossága kapcsán tagja volt a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak*, illetve – 1940 és 1944 között – az erdélyi evangélikus egyházmegye felügyelőjeként is működött.¹⁷

A népesség problémájára koncentrálnó érdeklődését jelzi a nemzetközi tudományos együttműködésbe való bekapcsolódása a Nemzetközi Népességtudományi Unió (*International Union for the Scientific Study of Population* (IUSSP)) keretében. Az Unióval már az 1930-as években kapcsolatot tartott, amelynek 1935-ös berlini kongresszusán részt is vett, az 1937. évi párizsi kongresszusra pedig tanulmányt küldött. A II. világháború utáni – 1946. évi – újraalakulást követően az unió magyarországi csoportjának elnöke volt a „fordulat évéig” (1948), a nemzetközi együttműködés és alapvetően a tudományos társasági (együtt)működés hatalmi szóval történő betiltásáig. *Thirring La-*

¹⁰ KENYERES 1982, 595. p.

¹¹ BALOGH ET AL 1996, 31. p. 86. pp.

¹² HORVÁTH 1993, 5. p.

¹³ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 99. p.

¹⁴ HORVÁTH 1993, 8. p.

¹⁵ MÁDAI 1990, 29–56. pp. IFJ. SCHNELLER 1990, 57–85. pp.

¹⁶ THIRRING 1990, 7–22. pp.

¹⁷ KOVÁCS 2014, 619. p.

jos szerint statisztikai munkásságát mindenképp a „módszerújítási és eredményanalizáló” jelleg hatotta át.¹⁸

Schneller Károlyt tudományos munkássága „predesztinálta” volna a Magyar Tudományos Akadémia levelező, illetve rendes tagságának elnyerésére, erre azonban korai halála, továbbá politikai okok miatt sem volt lehetősége.¹⁹ Rövidre szabott élete miatt jobbára „csak” tanulmányíróként jeleskedhetett, ezáltal „adós” maradt egy nagy demográfia tan-könyvvel is, amely minden bizonnyal a „korona ékkövé” jelentette volna munkásságában.

II. Tudományos munkásság

A statisztikus és közgazdász *Schneller* Károly tudományos munkássága több részre bontható. Alapvetően a demográfiai – népességtudományi – elemzéseket, másfelől az ehhez kapcsolódó módszertani tudományos vizsgálódásokat kell kiemelnünk. Ezek jellemezték leginkább életművét. Rövid élete folyamán – roppant aktív munkásságával – számos, egyéb kutatási területen tudott még eredményeket felmutatni. *Schneller* munkássága során tovább fejlesztette a standard-számítás módszerét. Nemcsak, hogy a Kőrösy-féle halálozási standardizálást terjesztette ki a házasságkötésekre és válásokra, hanem – területileg – az országos mellett külön alkalmazta a településsoros (városi és községi) adatokra is. Ugyanakkor tudatosan törekedett a statisztika, illetve a demográfia interdiszciplináris voltának hangsúlyozására is a szociológia és a közgazdaságtan irányába. Az előbbieken említett újítások mellett újszerű népsűrűségi és termelésszínvonal-mérési arányszámokat dolgozott ki és foglalkozott a korrelációs számítás kérdéskörével is. A népességtudományi munkássága mellett nem lebecsülendő az elméleti közgazdaságtani, illetve a gazdaságpolitikai munkássága sem.²⁰

Tudományos munkásságának jelentős része a két világháború közötti időszakra, illetve a második világháború időszakára esett, ezért nem csodálkozhatunk, hogy írásai-ban „aktuális nemzetpolitikai” kérdések is megjelentek. Tudományos eredményeit méltató kollégái ezekről a területekről „szükszavúban”, de elismerően nyilatkoztak. Ez részben érthető, mivel a „fordulat évét” (1948) követően a rendszerváltozásig (1989) bizonyos témakörökről nem lehetett, illetve nem volt „célszerű” beszélni.

Az Erdély iránti „örök nosztalgia”, illetve az erdélyi magyarság népesedési sajátosságainak vizsgálata több tanulmányában megjelent. Ezek a demográfiai töltetű – napjainkban talán kevésbé ismert – munkái szintén nagyon alaposak, forrásértékűek. Magyarország „*de jure*” 1920. június 4-én veszítette el Erdélyt, a Partium és a Bánság keleti területeivel egyetemben, Románia javára. *Schneller* törekedett – az 1920 és 1940 között – a román impérium alatt élt, elnyomott magyarság népességszámbeli változásainak megragadására. A *Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben* című tanulmánya feltehetően nem a legtöbbet forgatott írás volt a „fordulat évét” követően. A statisztikus – korábbi tanítvány – *Mádai* Lajos a következőket írta erről a munkáról: „A tanulmány javarészen nyílt vádirat a hatalmi pozíciót nyelvi, kulturális és gazdasági elnyomatásra

¹⁸ THIRRING 1990, 15. p.

¹⁹ HORVÁTH 1992, 224. p.

²⁰ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 99. p.

felhasználó román sovinizmus ellen. Kimutatja azt, hogy az 1919–1940 közti román impérium mennyire élt ilyen eszközökkel. A nyers és a finomabb adatok szerint is gyengült az erdélyi magyarság népességi állománya 1910–1930 között. A Székelyföldön a népszaporodás annál kisebb, minél tisztább magyar községekről van szó. A differencia minden megyében következetes és olyan nagyfokú, hogy azt a természetes szaporodásbeli különbség nem okozhatta. Ilyen, más nációk létfeltételeit tudatosan rontó politika termékeként előálló statisztikai sorokat a régi magyar impérium nem tudott produkálni. A nyelvhatárok mentén fekvő községcsoportok anyanyelvi viszonyainak az eltolódása ugyancsak lehangoló eredményeket mutat.²¹ Ugyanakkor *Schneller* nemcsak Erdély egészét vizsgálta, hanem „szűkebb pátriáját”, Kolozsvár és környékét is.

A *Kalotaszeg népesedési problémái* című tanulmányában az 1940-ben, Magyarországhoz visszacsatolt kalotaszegi falvak népesedési sajátosságait vizsgálta.²² A tanulmány bár kétségkívül forrásértékű, szerzőjének azonban több „kihívással” is szembe kellett néznie.

Egyfelől nem tudott teljes képet adni, mert csak a Magyarországhoz visszakerült falvak – magyar és román – népességét volt lehetősége vizsgálni, másfelől a román statisztika módszertani hiányosságai – például a korcsoportok szerinti bontás esetében – megnehezítették az összehasonlítást a magyar és román statisztikai adatok között.²³ A szerző az 1869 és 1910 közötti magyar népszámlálási adatokból indult ki, továbbá az 1930. és 1940. évi román népszámlálások adataira próbált hagyatkozni, viszont az 1941. évi magyar népszámlálás adatait – közlés hiányában – alkalmazni nem tudta. Igyekezett a fejlődés ütemét, illetve mértékét megragadni a lineáris időrend követése során. Ugyanakkor nemcsak a népességszám változását, hanem a demográfiai jellemzők (nem, életkor, családi állapot) alakulását is igyekezett vizsgálni a népességszerkezet kapcsán.²⁴

Schneller tanulmányának második részét a magyar-román „relációval”, így például a magyarság és a románság megoszlásával, továbbá a kalotaszegi műveltségi állapot, illetve a természetes szaporodás – élveszületések és halálozások számbavételének – vizsgálatával zárta.²⁵

Kolozsvár és környékének vizsgálata kapcsán szólnunk kell még a *Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében* című tanulmányról, amely talán a legfontosabb a témakörben. *Schneller* fő törekvését a következő módon foglalta össze: „[...] vizsgálattunk vezető szempontja volt: kideríteni, hogy egyfelől a tömeg nagysága és súlya és másfelől az illető tömegek ellenálló képessége között milyen az összefüggés. Előfeltétele volt ennek a magyarság számerősségének és számarányának a községenkénti vizsgálata.”²⁶ *Schneller* itt is lineáris rendet követett, a korábbi magyar népszámlálások adataival indított, majd áttért az 1920., illetve az 1930. évi román népszámlálások „eredményire.” Megállapította – főképp az 1920. évi román népszámlálás kapcsán –, hogy erős kritikával kell élnünk. A szerző elsődlegesen a változásokat kutatta az egykori magyar, illetve a későbbi román főhatalom vonatkozásában. Kiemelte, hogy az etnikai tömeggel

²¹ MÁDAI 1990, 54. p.

²² SCHNELLER 1944a, 275–276. pp.

²³ SCHNELLER 1944a, 289. p.

²⁴ Uo. 285–289. pp. SCHNELLER 1944b, 347–349. pp.

²⁵ SCHNELLER 1944b, 350. p. 354. p. 357. p.

²⁶ SCHNELLER 1943, 15. p.

és főleg a súllyal párhuzamosan növekszik az ellenállóerő. Kiderült a tanulmányból az is, hogy az asszimiláció, illetve az elvándorlás milyen veszteségeket okozott az egykori Kolozs vármegye területén élt magyarságnak.²⁷

Schneller Károly vizsgálódásaihoz kapcsolódóan a következőket érdemes megjegyezni a történelmi Kolozs vármegyéről. Az 1910. évi magyar népszámlálás szerint a kilenc járásra (ezeken belül 234 településre), illetve Kolozs (Cojocna) rendezett tanácsú városra tagolódó törvényhatóság területe 841 755 katasztrális holdat (4844,3 km²) tett ki. Ehhez kapcsolódott még a vármegye egykori székhelye, Kolozsvár törvényhatósági jogú város 28 222 katasztrális hold (162,4 km²) területtel.²⁸ A statisztikai adatok kapcsán csak annyit közlünk, hogy az egykori vármegye területén mindössze 44 község volt magyar többségű, ugyanakkor számos helységben élt kisebb-nagyobb arányban magyar kisebbség a főképp román többség mellett. Ugyanakkor Kolozs rendezett tanácsú (54,9%), illetve Kolozsvár törvényhatósági jogú városok (83,4%) is magyar többségűek voltak.²⁹ Kolozs vármegyét és Kolozsvárt – 1920-ban – teljes egészében elszakították Magyarországtól.

Az ún. „második bécsi döntés” (1940. augusztus 30.) értelmében a történelmi Kolozs vármegye területéből Magyarország visszakapott 2 912 km²-t (60,1%), illetve 171 községet, továbbá az egykori vármegyeszékhelyet, Kolozsvár törvényhatósági jogú várost (162 km²), illetve az egykori rendezett tanácsú várost, Kolozst is. Románia része maradt 1 932 km² (39,9%), illetve 62 község. A magyar közigazgatási változtatások folytán – az 1941 és 1944 között Magyarországhoz tartozó – Kolozs vármegye 2 571 km² kiterjedésű volt.³⁰

Összefoglalva *Schneller* Károly Kolozs vármegye népességére vonatkozó etnikai, illetve demográfiai vizsgálódásait, megállapítható, hogy a térségben Kolozsvár, valamint a tőle keletre fekvő, jobbára magyarok által lakott Kalotaszeg az etnikai „kontinuitást”³¹ biztosította az Anyaország, illetve a Székelyföld között. Ezért központi jelentősége volt az itteni magyarság megmaradásának, illetve az itt élő – magyar és román – népesség statisztikai vizsgálatának.

Schneller Károly demográfiai vizsgálódásait nemcsak Kolozs vármegye vonatkozásában, hanem a Miskolc székhelyű Borsod vármegye kapcsán is folytatta. Egykori tanítványa, *Mádai* Lajos szerint a *Demológiai vizsgálatok az 1930-as népszámlálás Borsod vármegyei eredményeivel kapcsolatban* című munka érdeme, „hogy a műveltség és a természetes, valamint tényleges szaporodás közötti és alapjában – elgondolkoztatóan – antiszelektációs kapcsolatot is vizsgálat alá veszi. Végül a nemek arányszámának

²⁷ MÁDAI 1990, 54. p.

²⁸ A dualizmus korában (1867–1918) a törvényhatósági jogú városok statisztikai adatait nem egyesítették a hozzájuk kapcsolódó vármegyék járásainak, illetve rendezett tanácsú városainak vonatkozó, végső soron összesített adataival, hanem azoktól elkülönítve kezelték. Kolozsvár törvényhatósági jogú város és az egykori Kolozs vármegye azonos jogállással rendelkezett.

²⁹ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 1912, 414–423. pp.

³⁰ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1943. 6. p. 9. p. KEPECS 2011, 236–289. pp.

³¹ Sajnos, a kontinuitást jobbára csak etnikai-statisztikai értelemben kell érteni, mivel infrastrukturális és egyéb értelemben az ún. „második bécsi döntés” alkalmával – a mai napig fennálló közhiedelemmel ellentétben – célszerűtlenül húzták meg a határvonalat. *Teleki* Pál miniszterelnök (1939–1941) „rögtön észrevette, hogy a Székelyfölddel nincs vasúti összeköttetés, és a visszatért terület délnyugat felől nehezen védhető.” L. BALOGH 2010.

gazdaságföldrajzi tájanként mutatkozó időbeli alakulását tárgyalva rámutat az Alföld tisztán agrárius fálvainak az első világháború vér áldozatában játszott nagyobb szerepére és az iparos és a bányászvidékek nagyobb védettségére.”³² Ugyanakkor Borsod vármegye, illetve Miskolc vonatkozásában további kutatásokat is folytatott. *Schneller* megfigyelte Borsod vármegye népszaporodását is 1930-ig bezárólag.³³ Ugyanakkor kiemelkedő szerepet játszottak nála az egyre dinamikusabban fejlődő vármegyeszékhely, Miskolc népességének demográfiai sajátosságai is. *Nagy-Miskolc népessége*, illetve *Miskolc halálozási hányadosának átvértékelése* címmel igyekezett a város demográfiai jellemzőit megragadni.³⁴ Habár „Nagy-Miskolc” „*de jure*”,³⁵ közigazgatásilag csak később, 1945-től jött létre; Miskolc, továbbá Diósgyőr (Perecessel) és Hejőcsaba már ebben az időben szinte egybeépült. Az 1920. évi magyar népszámlálás szerint Miskolc népessége 56 982 fő volt, Diósgyőré 19 236 fő, Hejőcsabáé pedig 4 455 fő. (Együttesen – 80 673 fővel – már megelőzték Hódmezővásárhely (60 922 fős), illetve Kecskemét városok (73 109 fős) népességszámát is.)³⁶

Schneller Károly vallásos kötődése folytán nem feledkezett meg a miskolci evangélikusokról sem. Volt mit vizsgálnia, hiszen az ágostai hitvallású evangélikusok beköltözése Miskolcra még a 17. század végén vette kezdetét, főképp a Felvidék területéről érkező németajkú bevándorlóknak köszönhetően. Egyházuk azonban csak a 18. század második felében erősödött meg. Etnikai értelemben a magyar dominancia megmaradt. Foglalkozási viszonyait tekintve zömük adta a város művelt iparosait és középosztályát. Ennek ellenére – 2 784 fővel (1920) – számbelileg jelentősen elmaradtak a római katolikus (25 230 fő), illetve a református vallású népesség (15 278 fő) mögött, számuk inkább a negyedik legjelentősebb felekezethez, a görög katolikushoz (2 175 fő) „gravitált.”³⁷

A Borsod vármegyéhez, illetve annak székhelyéhez, Miskolchoz kapcsolódó írásai – akárcsak más munkáinak zöme – a *Miskolci Jogászséglet Könyvtára* sorozatban jelentek meg.

Schneller Károly demográfiai töltetű munkássága további munkákkal is gazdagította a tudományt. A *Magyarország városi és vidéki népessége* című könyvének esszenciája a következő. Egyfelől városfogalom tisztázása négy, jelentős kritérium alapján. Ezek a foglalkozás, a városi vonzóerő, az építkezésmód, illetve a tömörülten élő népességszám. Ugyanakkor a demográfiai sajátosságokat a városok hármaskategóriájában vizsgálta. A városkategóriák az alábbiak: az iparos, a vegyes, illetve az őstermelő helységek voltak. *Schneller* munkájában jól érvényesült a város és a falu elhatárolása, azok különbségein keresztül. Foglalkozott továbbá – a városokhoz és fálvakhoz kapcsolódó – népességszámpolitikai, szociálpolitikai, illetve gazdaságpolitikai intézkedések lehetséges hatásaival is.

³² MÁDAI 1990, 51. p.

³³ SCHNELLER 1931, 17–39. pp.

³⁴ SCHNELLER 1930, 17–18. pp.

³⁵ A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy Diósgyőr és Hejőcsaba beolvadása (1945) után Miskolc része lett Görömböly – Görömbölytapolcával – (1950), majd – a Lillafüred, Ó- és Újmassa egyesüléséből kialakult – Hámor (1950), továbbá Szirma (1950), végül Bükkszentlászló (1981). Ezáltal Miskolc Magyarország egyik legnagyobb városává vált, amely népességszám tekintetében, napjainkban, Szegeddel „küzd” – a főváros, Budapest, illetve Debrecen után – a harmadik helyért.

³⁶ *Az 1920. évi népszámlálás*. 1923. 82. p. 98. p. 108. p.

³⁷ ZSEDÉNYI 1929, 54. p. 56. p.

A kérdéskör kapcsán nem került meg – a nem, az életkor és a családi állapot alapján – a népességszerkezet alapvető és népességformáló jelentőségét sem.³⁸

Schneller további demográfiai töltetű írásai foglalkoztak még a *Latifundium és a népszaporodás*, továbbá a *Népesedéspolitika – többtermelés kérdéskörével* is. Előbbi esetében a latifundiumos községek lakóinak szaporodásával foglalkozott, továbbá elemzéseiben már homogén egységeket vizsgált, így következtetései – más munkáihoz képest – pontosabbak voltak. Utóbbi esetben pedig a magyar népmozgalom térbeli, időbeli, illetve lényegbeli kategorizálását alkalmazva végezte el megállapításait. Továbbá a minőségi és a mennyiségi szempontokat egyaránt figyelembe vevő népesedéspolitikát állított fel. *Schneller* vizsgálódásokat folytatott továbbá a *Népességi problémáink az 1930-as népszámlálás tükrében* is. Az 1931-ben megjelent tanulmány a városi és vidéki szaporodás ütemét próbálta meghatározni. Látszólag, a városi és a vidéki népesség szaporodása között alig volt különbség. Ennek ellenére *Schneller* kimutatta, hogy a városias jellegű helységek szaporodása a falusi jellegűeknek majdnem kétszerese volt. A helyes következtetések levonásához itt is elkerülhetetlennek tartotta a megfelelő módszertan használatát. További megállapítása, hogy lelassult a városiasodás folyamata. Ezt elsősorban a vidék természetes szaporodásának hanyatlására vezette vissza. Munkájában foglalkozott még a népműveltség, a mobilitás kérdéskörével is. Érdekes következtetésre jutott az idegenforgalom kapcsán, amely a népességmegőrzés jelentős eszköze lehet, például a Balaton környékén.³⁹

Demográfiai töltetű írásai közé tartozott még *Az „egyke” oka és ellenszerei* (1924), illetve *Az egyke javaslat előtt* (1928). Mindkét tanulmány fontos korabeli demográfiai kérdést vizsgált. A *Budapest népessége a világháború után* – 1925-ben megjelent – írása a főváros első világháború utáni népesedési viszonyait ismertette. A demográfia és a bűnözés kapcsolata is megjelent munkásságában, így például az 1926-ban megjelent *Kriminalitásunk a háború után* szintén az első világháború utáni időszak sajátosságait vizsgálta. Mindezek azonban csak töredékei *Schneller* Károly sokrétű demográfiai munkásságának.

Áttérve *Schneller* Károly módszertani kutatásaira, okvetlenül szükséges megemlítenünk *Az agrárnépsűrűség számítás-módja* című tanulmányát. A népesség és a terület összefüggését a népsűrűségi arányszám kapcsán ragadhatjuk meg. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a népesség eloszlása egy adott területen nem egyenletes. Felmerül a kérdés, mi határozza meg egy adott területen élő népesség számát? Továbbá mekkora terület képes eltartani egy adott számú népességet? A területek minősége, illetve fekvése mindenképp döntő jelentőséggel arra vonatkozóan, hogy miként változik a népesség befogadási képesség. *Schneller* szerint keresni kell egy olyan számítási módot, amely kiküszöböli a „zavaró tényezőket”, illetve tájékoztat minket a népsűrűség alacsony, illetve magas értékeinek magyarázatára. *Schneller* Károly ezt az ún. „*agrárnépsűrűség*” jelenségében vélte felfedezni. „*A feladat az, hogy a termő föld egészét viszonyítsuk az őstermelő lakossághoz, úgy azonban, hogy a megélhetés szempontjából különböző jelentőségű művelési ágak terjedelme jelentőségükhöz mérten érvényesüljön.*”⁴⁰ *Schneller*

³⁸ MÁDAI 1990, 50. p.

³⁹ Uo. 51–52. pp.

⁴⁰ SCHNELLER 1939, 8. p.

nagy jelentőséget tulajdonított az egyes művelési ágak, így a szántók, a kertek, a rétek, a szőlők, a legelők, az erdők, illetve a nádasok értéke vizsgálatának, illetve a termő és terméketlen területek figyelembevételének. Erről a következőket írta: „*A jelentőség fokát — az értékadat hiányában — a kataszteri tiszta jövedelem nagyságából állapítjuk meg. Feltesszük, hogy az egyes művelési ágak agrárnépesség-fenntartó szerepe egyezik az illető művelési ágak kataszteri tiszta jövedelmével. De természetesen nem szabad abba a hibába esni, hogy az országos jövedelmi eredményekből induljunk ki. Azt a nehezebb megoldási módot kell választanunk, hogy az egyes vármegyékben más és más kataszteri tiszta jövedelmek gazdag változata alapján határozzuk meg az egyes művelési ágak területének az illető megyében játszott szerepét és jelentőségét.*”⁴¹ Ennek oka, hogy Magyarország egyes területein jelentősen eltérhet az egyes művelési ágak jelentősége. A szerző alapvetően Hajdú és Zala vármegyék adatait hozta példaként. Ugyanakkor a földterületek – piaci árban megnyilvánuló – jelentőségét a népességszámhoz viszonyította. Szerinte nem a négyzetkilométerre, hanem az „értékkilométerre” számított népesség száma tükrözné a legjobban egy adott terület „benépesültségét”.⁴² Máday szerint Schneller egyik végső megállapítása a következő: „Az egyes művelési ágak jelentőségéhez mért népsűrűség legnormálisabb: Vas, Bács-Bodrog, Bihar, Pest, Abauj-Torna vármegyékben. Komárom, Fejér, Baranya, Somogy és Veszprém vármegyékben bőven van hely telepítésre. Számítása szerint a korabeli körülmények között Fejér vármegyében 34 000, Somogyban 39 000, Baranyában pedig 29 000 ember megélhetésére van hely; viszont Hajdú, Heves, Sopron, Zemplén, Csanád, Szabolcs és Békés azok a megyék, melyek ez idő szerint emberfölséggel rendelkeznek.”⁴³

Schneller Károly módszertani eszmefuttatásai kitértek a csecsemőhalandóság mérésére is. Erre vonatkozó munkája – 1924-ben – francia nyelven is megjelent. *A csecsemőhalandóság mérése* című írásában az időbeli szempontból „hullámozó” születési számnak, mint a csecsemőhalandóság hű megállapításának útjában álló zavaró tényező szerepét tisztázza, s igyekszik új eljárás útján a halálozási veszély intenzitásának a születés időpontjától számított degressziójának a mérve szerint kiküszöbölni és így különböző időszakok csecsemőhalandóságát szabatosan összehasonlítani. Gyakorlatilag ez különösen a gyorsan változó születési arányt mutató korszakokban bizonyul nélkülözhetetlennek.”⁴⁴

Schneller Károly a csecsemőhalandóság vizsgálatához kapcsolódóan a hazai gyermekhalandóság vizsgálatával is foglalkozott. *A gyermekhalandóságról Schneller* legelső tudományos írása volt, amely még 1917-ben jelent meg. Ebben a munkában a csecsemő- és a gyermekhalandóság vármegyei összehasonlítását végezte el. A tanulmány nemcsak az első tudományos értekezése volt, hanem ebben alkalmazta először a halálozási arányszámok standardizálási eljárását.⁴⁵ A szerző első munkájában nemzetközi –

⁴¹ Uo. 1939, 8. p.

⁴² MÁDAY 1990, 47. p.

⁴³ Uo. 48. p.

⁴⁴ MÁDAY 1990, 46. p. SCHNELLER 1924, 18. p.

⁴⁵ „A standardizált halálozási arányszám azt a halandóságot mutatja, amely a vizsgált térségben akkor lenne megfigyelhető, ha népességének összetétele ugyanolyan volna, mint a standardul választott népességé. A standardizálás tehát egyfajta kiigazítást célzó eljárás. Általánosságban a kormegoszlások eltéréseiből származó különbségek korrigálására szokták alkalmazni, de egyéb tényezők kiigazítására is alkalmas lehet (így

német – kitekintéssel élt, főképp a fogalmi meghatározás, illetve elhatárolás kapcsán, ugyanakkor a gyermekhalandóság módszereit is számba vette.⁴⁶ *Schneller* ebben munkájában bebizonyította a magas termékenység és a nagy csecsemő- és gyermekhalandóság közötti kapcsolatot.

A halálozási arányszámok mellett, a születési arányszámok standardizálásával is foglalkozott. Szerinte erre legalább akkora szükség van, mint a halálozási arányszámok vizsgálatára. A születési arányszámok vizsgálata mellett felhívta arra is a figyelmet, hogy a halálozások, illetve a születések vizsgálata között „nehézségi faktor” is rejlik. Amíg a halál biológiai törvényszerűség, tehát elkerülhetetlen, addig a születés kérdésköre bizonytalan. Vagyis attól még, hogy egy nő biológiai értelemben termékeny nem biztos, hogy gyermeket is vállal. További nagy kérdés a házasságkötési, illetve a gyermekvállalási kor kérdése is. Mindent egybevetve a születések vizsgálata, főképp azok előrebecslése nehezebb munka.

A módszertani kérdések fontosságáról a következőket érdemes kiemelni a *Demológiai tanulmányok* című könyvből: „A módszer kérdése minden tudományban elhatározóan fontos. Az igazság megközelítésének a módszer a formája. Mennyire fontos ez a statisztikánál, ahol az összefüggések kifejezési eszköze: a szám maga is lényegileg forma! Ha a szám jelentése ingatag, ha a vele kifejezni szándékolt érték egyéb formális tényezők színező, sőt torzító hatásának a függvénye, eltorzul az igazság is, amelynek a számszerű összefüggésekből kicsillannia kellene.”⁴⁷

Schneller Károly tudományos munkásságáról csak „pillanatképeket” tudunk feleleveníteni. Korai halála ellenére szerteágazó, valamint jelentős munkásságot hagyott maga után, habár az 1945 utáni írásai inkább kéziratban maradtak ránk. Ránk maradtak továbbá „célkitűzései” is, amelyekből kiderül, hogy rengeteg tennivalója lett volna még. Ahogy írta: „További programok talán magam, talán azok számára, akik annak a leartatására hivatottak, amit én vettem.”⁴⁸ A 65 pontból álló „program” teljes megvalósításához egy hosszú élet is kevés lett volna. Ennek ellenére *Schneller* Károly munkássága nem volt haszontalan. Habár „iskolát” nem alapíthatott, de több tanítványa, így *Aldobolyi Nagy* Miklós és *Horváth* Róbert szintén a jelentős – habilitált – szaktekintélyek, illetve professzorok sorába léphetett, akárcsak egykori miskolci tanítványa, *Mádai* Lajos is. Kevesek által ismert, hogy kezdetben statisztikai vizsgálódásokat folytatott tanítványa, a későbbi római jogász, *Pólay* Elemér professzor is.

korcsoport szerinti standardizáláson túl például nem szerinti eltérésekre is elvégezhető az eljárás). A standardizálás célja, hogy két különböző népesség halálozási viszonyait összehasonlíthatóvá tegyük, olyan módon, hogy a mutatószámokat közös alapra helyezzük.” Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet elektronikus oldala.

⁴⁶ SCHNELLER 1917, 370–371. pp.

⁴⁷ SCHNELLER 1937, 1. p.

⁴⁸ SCHNELLER 1990, 87. p.

III. Fontosabb művei

A gyermekhalandóságról. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1917. decemberi számából Franklin-Társulat Nyomdája. Budapest, 1917.

A csecsemőhalandóság mérése. A Miskolci Jogakadémia 1923. évi Almanachja. Pécs, 1924.

Magyarország városi és vidéki népessége. Miskolci Evangélikus Jogakadémia tudományos értekezéseinek tára 19. Pécs, 1925.

Kriminalitásunk a háború után. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 15. Miskolci Jogászsélet. Miskolc, 1926.

Miskolcz halálózási hányadosának ártértékelése. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 52. Miskolci Jogászsélet. V. évfolyam. 6. szám. 1929. Miskolc, 1929.

Nagy-Miskolcz népessége. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 63. Miskolci Jogászsélet. VI. évfolyam. 2. szám. 1930. Miskolc, 1930.

Borsod vármegye népszaporodása 1920–1930-ig. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 71. Miskolci Jogászsélet. VII. évfolyam. 3-5. szám. 1931. Miskolc, 1931.

Demológiai vizsgálatok az 1930-as népszámlálás Borsod vármegyei eredményeivel kapcsolatban. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 74. Miskolci Jogászsélet. VII. évfolyam. 6. szám. 1931. Miskolc, 1931.

Miskolcz lakossága 1930-ban. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 90. Miskolci Jogászsélet. IX. évfolyam. 2-3. 4. szám. 1933. Miskolc, 1933.

Demológiai tanulmányok. Miskolci Evangélikus Jogakadémia tudományos értekezéseinek tára 39. Miskolc, 1937.

Az agrárnépsűrűség számítás-módja. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 46. Ludvig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1939.

A miskolci evangélikusság. A miskolci evangélikus egyházközség egyházépítő és ismeretterjesztő kiadványai 2. Miskolc, 1940.

Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben. Társadalomtudomány. A Magyar Társadalomtudományi Társaság folyóirata. 1940. 4. szám. Budapest, 1940.

Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében. In: MARTONYI JÁNOS (szerk.): Az Erdélyi Múzeum-egyesület Jog-, Közgazdasági- és Társadalomtudományi Szakosztályának értekezései. 1943. 3. szám. Kolozsvár, 1943.

Kalotaszeg népesedési problémái. I. rész. Hítel. Nemzetpolitikai Szemle. IX. évfolyam. 5. szám. Kolozsvár, 1944. [1944a]

Kalotaszeg népesedési problémái. II. rész. Hítel. Nemzetpolitikai Szemle. IX. évfolyam. 6. szám. Kolozsvár, 1944. [1944b]

További programok talán a magam, talán azok számára, akik annak a leartására hivatottak, amit én vetettem. In: Történeti Demográfiai Füzetek. 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.

IV. Irodalomjegyzék

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.
- Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Statisztikai Közlemények 69. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923.
- BALOGH ELEMÉR ET AL. (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995. I. kötet.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1996.
- GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA ZSÓFIA: *A szegedi Statisztikai és Demográfiai Tanszék jeles tudósai (1921–1996).* In: BALOGH MIKLÓS – GYÉMÁNT RICHÁRD – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – PUKLI PÉTER – VAVRÓ ISTVÁN: *A statisztika és a közigazgatás elkötelezettje. Ünnepi kötet a 60 éves Katona Tamás tiszteletére.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2008.
- HORVÁTH RÓBERT: *A Szegedi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének történetéről.* In: NAGY FERENC (szerk.): *Emlékkönyv dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1992.
- HORVÁTH RÓBERT: *Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és tudós születésének 100. évfordulójáról.* Acta Juridica et Politica. Tomus XLIV. Fasciculus 6. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Szeged, 1993.
- KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. II. kötet (L–Z).* Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982.
- KEPECS JÓZSEF (szerk.): *Erdély településeinek vallási adatai (1880–1941). II. kötet.* Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2011.
- KOVÁCS CSABA: *Schneller Károly.* In: FÜLÖP ÁGNES – RÓZSA DÁVID (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi Lexikon a XVI. századtól napjainkig. A statisztika története 1.* KSH Könyvtár. Nemzeti Kulturális Alap – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2014.
- Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézet elektronikus oldala:* <https://www.demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/60-standardizalt-halalozasi-aranyszam> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 7.)
- L. BALOGH BÉNI: *A második bécsi döntés: amikor Hitler ceruzája vastagon fog.* 2010. augusztus 21. *Transindex.ro* portál: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=12262>
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XLIX. 1941.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1943.
- MÁDAI LAJOS: *Schneller Károly demográfiai munkásságának súlypontjai.* In: *Történeti Demográfiai Füzetek.* 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.
- PÁPAY SAMU: *Pozsony vármegye népe.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye és Pozsony.* Apolló Irodalmi Társaság. Budapest, 1904.
- IFJ. SCHNELLER KÁROLY: *Schneller Károly (1893–1953) Bibliográfia.* *Történeti Demográfiai Füzetek.* 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990. THIRING LAJOS: *Schneller Károly népességtudományi életműve.* *Történeti Demográfiai Füzetek.* 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.
- ZSEDÉNYI BÉLA: *Miskolc szellemi élete és kultúrája.* Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Részvénytársaság. Miskolc, 1929.